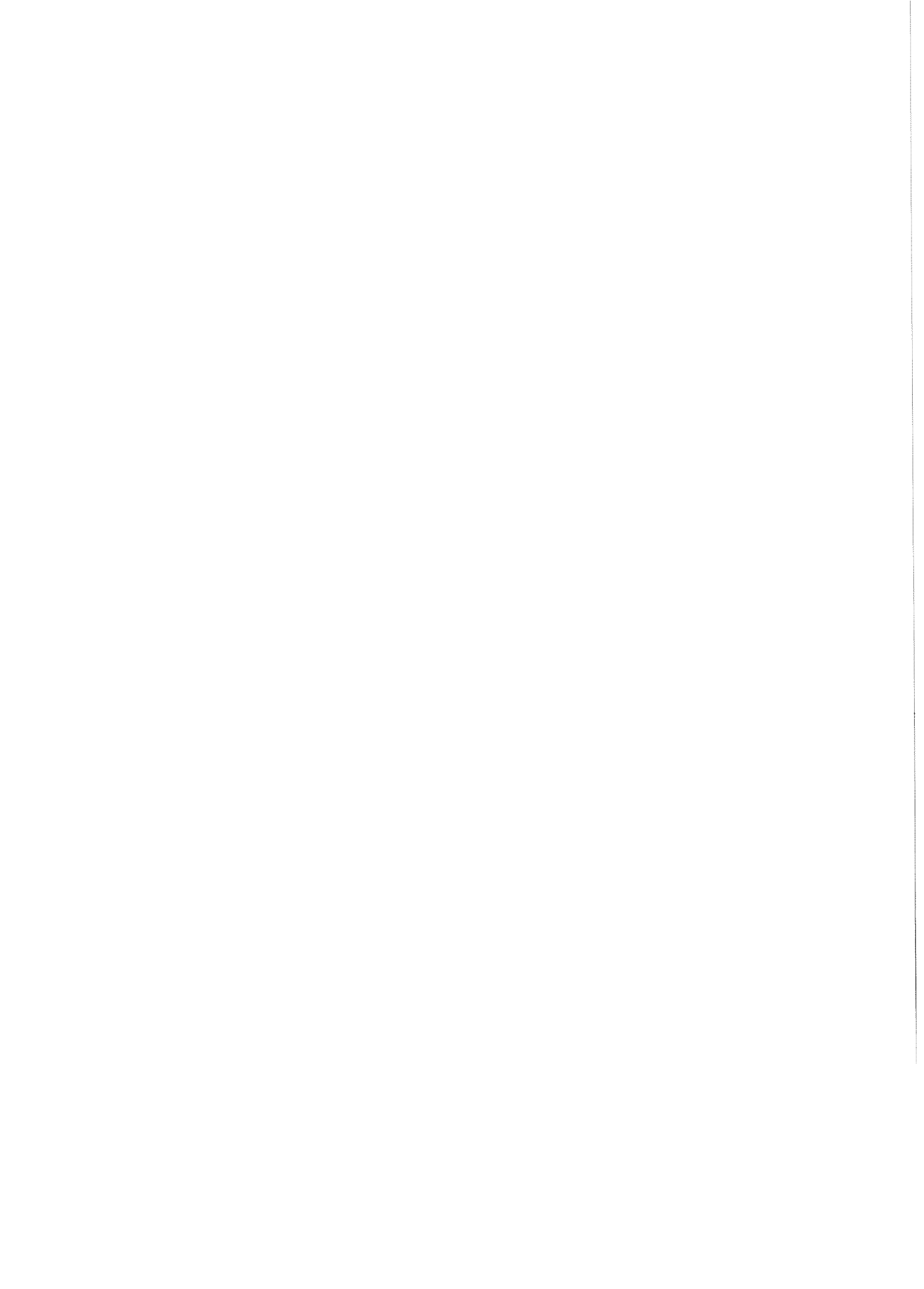

TEXTOS

.....

SOBRE EL SACRAMENTARI DE SANT JULIÀ DE VILATORTA

per ALEXANDRE OLIVAR

En editar, l'any 1953, el manuscrit 66 del Museu Episcopal de Vic, vaig aprofitar l'ocasió per a donar, en la introducció, una notícia sobre uns fragments, fins aleshores no descrits, de manuscrits procedents de Sant Julià de Vilatorça,¹ parròquia de la comarca d'Osona, situada entre la plana de Vic i les Guilleries. La seva església primitiva va ser consagrada vers l'any 905. Deteriorada amb el temps, un cop refeta fou tornada a consagrar l'any 1050,² data que ens és interessant per al que hem de dir. Entre els fulls de pergamí d'aquesta procedència, n'hi ha tres que són relíquies d'un sacramentari del segle XI. Les dimensions dels fulls són 250 × 350 mm, que són les mateixes mides que les del manuscrit 66. Sencer, tant per la seva grandària com per l'execució, el còdex havia de constituir un magnífic llibre d'altar. L'escriptura és clara i les línies espaiades, per a facilitar al prevere la lectura que havia de fer-se en l'escassa il·luminació del temple. L'escriptura és a línia tirada i la seva caixa fa uns 200 × 260 mm, comptat l'espai marginal esquerre ocupat per les caplletres, les més grans de les quals, ornades amb motius vegetals acolorits, corresponen a les col·lectes dels formularis de missa. Les paraules *Vere Dignum* del començament dels textos dels prefacis apareixen abreujades de manera clàssica, és a dir, les inicials U i D van unides, de manera que el braç dret de la U i el traç vertical de la D formin una sola línia, travessada aquesta per un breu traç horitzontal, de la qual cosa resulta una creu. Les caplletres i les rúbriques (els títols de les misses) són en vermell.

1. Alejandro Olivar, *El Sacramentario de Vich. Estudio y edición*, Barcelona, 1953, «*Monumenta Hispaniae Sacra*», serie litúrgica, vol. IV, p. CIX i s.
2. Vegeu Eduard Junyent, «La consagració de San Julián de Vilatorça», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 19 (1946), p. 279-292.

Les col·lectes de les misses no porten cap epígraf. Les secretes són designades sempre amb *Scra.*; el traç horitzontal que aquesta abreviatura porta al damunt ha de referir-se més a *secreta* que a *sacra*.³ *Praefatio* és el nom dels prefacis, amb el prefix *prae* abreviat, com d'ordinari, amb una *p* que porta un traç horitzontal a sobre. Aquí i arreu del text he transcrit sempre el diftong *ae* desfent els abreuaments; en això el manuscrit és irregular: algunes vegades hi ha escrit el diftong amb *e* caudada, altres cops és escrit amb una *e* sola. Hi ha unes irregularitats ortogràfiques, algunes de les quals el lector podrà advertir oportunament.

L'any 1999 el doctor Miquel dels Sants Gros, director de l'Arxiu Capitular i del Museu Episcopal de Vic, em féu saber que havia trobat un full més del mateix sacramentari, posà a la meua disposició una fotocòpia del conjunt i em pregà que en fes la descripció. El foli identificat pel professor Gros és el quart en la descripció que seguirà. En part, omple la llacuna existent després del foli 3, essent així que entre el 3 i el 4 en manca només un. Aquest full perdut, o fins ara no retrobat, contenia almenys les misses dels sants Crisògon i Sadurní, la de la vigília de sant Andreu, més la col·lecta, la secreta i el començament del prefaci de la de la festa de l'apòstol.

Cal advertir que entre els folis 1 i 2 manca també tot un bifoli, el qual comprenia el final de la missa de sant Quintí i, almenys, les misses de la vigília de Tots Sants, de la solemnitat, dels Quatre sants Coronats, potser la de la *Passio imaginis domini* i la de sant Teodor. Entre els folis 4 i 5 no sabem quants ens en manquen. En sacramentaris com el de Vic i el de Ripoll⁴ aquesta llacuna correspon a uns quinze fulls; no es deixa calcular bé per al sacramentari de Sant Julià, perquè ignorem com hi estava organitzat el conjunt de les misses votives, cosa que afecta aquest espai perdut.

És indiscutible que el full trobat per mossèn Gros formava part del sacramentari en qüestió. L'escriptura, de mitjan segle XI o de la segona meitat d'aquest segle, és la mateixa. El sacramentari va ser escrit per a la segona església de Sant Julià, la que fou consagrada, com ha quedat dit, l'any 1050. Encara que no estigui del tot provat que els fragments procedeixen d'aquest lloc, aquesta procedència apareix com la més probable. Fins i tot tenim dret a preguntar-nos si el còdex litúrgic no formà part de la dotació amb què, per al culte, fou enriquida l'església el 1050.

Per a la descripció que segueix cal recordar que el foli 1 és un full sol;

3. *Scr.* és l'abreviació més comuna en els sacramentaris de Catalunya en l'època de què tractem. Sobre aquesta i altres abreviacions de *secreta* al sud de França i a la península Ibèrica en aquest temps podeu consultar André Wilmart, «Une curieuse expression pour désigner l'oraison secrète», *Bulletin de littérature ecclésiastique*, 1925, p. 94-103. Es refereix principalment a *sacra*, expressió emprada igualment pel sacramentari gironi de Heidelberg (cf. *infra*).
4. Alejandro Olivar, *Sacramentarium Rivipullense*, Madrid-Barcelona, 1964, «*Monumenta Hispaniae Sacra*», serie litúrgica, vol. VII.

Ad uita capiam. aeterna. p. V. l. r.
 qui nos pbeatos aptos tuos sine no
 ne tui nris uenire tribuisti. da nob
 nexib. peccator. & que pfitendo ge
 cionib. immitem. p.

Gtam dne scoz aptoz pcurrentes ppe
 ris misteris expiati dignis obsequiis ci

Eaetne ds. Te intuoꝝ aptoz glificante
 tribuisti beatitudine seprna. & infir
 pstituta suffragia. pque tua possim^s ad
 uenire ad pma. repmissa. p xpm.

Perceptas dne sacramentis supplicē rog
 tibus beatis aptis tuis. que pilloꝝ ueni
 ne nob pfaciant ad medela. p. 11. l. r. No

Motius nos dne qd beati nris tui. Quoniam
 qui & iocunditatem nos sue glificatus

el 2 i 3 formen un bifoli amb un text seguit, el qual, per això mateix, havia de ser el bifoli central del seu quadern. Els fulls 4 i 5 són independents l'un de l'altre.

EL CONTINGUT LITÚRGIC

En els darrers anys he pogut donar a conèixer dos altres fragments de sacramentaris escrits a Catalunya i gairebé contemporanis del de Sant Julià de Vilatorrada: l'un és guardat també a la mateixa Biblioteca Episcopal de Vic,⁵ l'altre es de propietat privada i es troba a Heidelberg.⁶ Curiosament, els pocs folis salvats d'ambdós sacramentaris coincideixen en part, ja que corresponen als dies finals de la tardor. El fragment de Heidelberg porta les misses de sant Lluç evangelista, de la vigília dels sants Simó i Judes i la de llur festa, més la de sant Quintí. El fragment de Vic (I/14) coincideix amb les misses de sant Lluç (el formulari d'aquesta és truncat al principi), de la vigília dels sants Simó i Judes i de la festa d'ambdós apòstols, i amb la de sant Quintí. Els fragments en qüestió, però, divergeixen quant al contingut textual: hi ha formularis de missa que no són iguals en tots dos sacramentaris. Constatem el mateix quan comparem aquests fragments amb les parts corresponents dels sacramentaris de Vic i de Ripoll.

Com veiem, no ens manca material de comparació per a aquests sacramentaris, o fragments, de la Catalunya d'aquesta època. Les comparacions queden establertes en la descripció dels fragments de Sant Julià de Vilatorrada que ve a continuació.⁷

I

[VI KAL. NOVEMBRIS. LVCHAE EVANGELISTAE.] (G Gr).

- f. 1. 1. [Interneniat] .../crucis mortificationem... R 1293. Heid. 6.
 2. Scra. Donis caelestibus... R 1294. Heid. 7.
 3. Praefatio. VD aeternae deus. Et te in sanctorum tuorum meritis... G: U 631, R 1295, Vic I,1.
5. Alexandre Olivar, «El sacramentari fragment I/14 de la Biblioteca Episcopal de Vic», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, x (2001), p. 193-202.
 6. Alexandre Olivar, «Un fragment de sacramentari gironí conservat a Heidelberg», a *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, ix (1999), p. 73-83.
 7. Interpretació de les sigles emprades a continuació:
 Al sacramentari atribuït a Alcuí: Pl 101 (amb indicació de les columnes).
 G tradició gelasiana derivada. (G) significa que no es tracta d'una identificació pura.
 Gr tradició gregoriana evolucionada; la mateixa observació que la feta a propòsit de (G).
 Heid. fragment conservat a Heidelberg; vegeu l'anterior nota 6.
 R sacramentari de Ripoll; cf. nota 4.
 U sacramentari de Vic; cf. nota 1.
 Vic I/14 fragment conservat a Vic; cf. nota 5.

4. Com. Praesta quaesumus omnipotens aeterne deus ut id quod de sancto altario tuo... U 633, R 1296, Heid. 8.

II

VI KAL. NOVEMBRIS. VIGILIA APOSTOLORVM SIMONIS ET IUDAE. G

5. Concede quaesumus omnipotens deus ut sicut... U 634, R 1297, Heid. 12, Vic II,1.
 6. Scra. Muneribus nostris domine... U 635, R 1298, Heid. 12, Vic II,2.
 7. Praefatio. VD aeterne deus. Quia tu es... U 636.
 f. 1v 8. Com. Sumpto domine sacramento... U 637, R. 1299, Heid. 14, Vic II,4.

III

V. KAL. NOVEMBRIS. N[ATA]L[E]

9. Deus qui nos per beatos... U 638, R 1300, Heid. 16, Vic III,1.
 10. Scra. Gloriam domine sanctorum... U 639, R 1301, Heid. 16, Vic III,2.
 11. Praefatio. VD aeterne deus. Te in tuorum apostolorum... U 640, R 1302.
 12. Com. Perceptis domine sacramentis... U 641, R 1303, Heid. 17, Vic III,4.

IV

II KAL. NOVEMBRIS. SANCTI QVINTINI.

13. Votivis nos domine... R 1302, Heid. 21, Vic IV, 1. ...glorificationis infundat et tibi/.
-

V

[IIII IDVS NOVEMBRIS. VIGILIA SANCTI MARTINI.

- f. 2 14. Scra. Accepta tibi sit] .../ peruenire festiuitatem. R 1332.
 15. Praefatio. VD aeterne deus. Deprecantes magestatem tuam, ut populum conuenientem ad beati confessoris tui Martini festiuitatem prospero affectu eius celebrare sollempnia (*paraula il-legible per defecte del manuscrit*) per eiusdem patronis intercessionem ad aeternae beatitudinis gratiam peruenire mereamur. Per Christum.
 16. Com. Praesta nobis aeterne largitor... R 1333.

VI

III IDVS NOVEMBRIS. SANCTI MARTINI.

17. Deus qui conspicias... U 676.
 18. Scra. Beati Martini pontificis quaesumus domine nobis pia non desit (*dessit cod. I m.*) oracio, quae et munera nostra conciliet, et tuam nobis indulgentiam semper obtineat. Per.
 19. Praefatio. VD aeterne deus. Cuius munere beatus Martinus... R 1339.
 f. 2v 20. Com. Praesta quaesumus domine deus noster, ut cuius... R 1340.

VII

IPSO DIE SANCTI MENNAE MARTYRIS.⁸
(Cf. R XXLXXXVII (p. 187) pel titol.)

- 21. Praesta quaesumus domine deus noster... U 673, R 1334.
- 22. Scra. Muneribus nostris... U 674, R 1335.
- 23. Com. Da quaesumus domine deus noster... U 675, R 1336.

VIII

IDVS NOVEMBRIS. SANCTI BRICII.

- 24. Misericordiam tuam... R 1341.
- 25. Scra. Sancti confessoris tui Bricii nos... R 1342.
- 26. Com. Sancti confessoris tui Bricii domine... R 1343.

IX

XV KAL. DECEMBRIS. SANCTORUM ACISLI ET VICTORIAE.

- 27. Deus qui sanctam... U 687, R 1344.
- 28. Scra. Accepta tibi sint... U 688, R 1345.
- f. 3 29. Com. Sacro munere... U 689, R 1346.

X

XIII KAL. DECEMBRIS. SANCTI ROMANI.

- 30. Deus qui nos annua beati Romani... R 1347.
- 31. Scra. Munera tibi domine... R 1348.
- 32. Com. Haec nos communio... R 1349.

XI

X KAL. DECEMBRIS. SANCTAE CECILIAE VIRGINIS.

- 33. Deus qui nos annua... U 690, R 1350.
- 34. Scra. Haec hostia domine... U 691, R 1351.
- 35. Praefatio. VD aeterne deus. Qui in infirmitate... U 692, R 1352.
- f. 3v 36. Com. Saciasti domine... U 693, R 1353.

XII

VIII KAL. DECEMBRIS. SANCTAE FELICITATIS.

- 37. Praesta quaesumus omnipotens deus ut beatae Felicitatis... U 699, R 1354.
- 38. Scra. Vota populi tui... U 700, R 1355.
- 39. Supplices (Suplices *cod.*) te rogamus... U 701, R 1356.

8. El titol és com en R, p. 187.

XIII

IPSO DIE. SANCTI CLEMENTIS MARTYRIS.

40. Deus qui nos annua... U 695, R 1357.
 41. Scra. Munera domine oblata... U 696, R 1358.
 42. Praefatio. VD aeterne deus. Et in hac die... U 697, R 1359.
 43. Com. Corporis sacri... U 698, R 1360. ...certa redemptione capiamus.
 Per./
-

XIV

[II KAL. DECEMBRIS. SANCTI ANDRAEAE APOSTOLI.

- f. 4 44. Praefatio. VD aeterne deus. Quoniam adest nobis... Auctorem uitae perennis] tam in hac uita sequi... U 721, R 1374.
 45. Com. Sumpsimus domine diuina misteria... U 722, R 1375.

XV

KAL. DECEMBRIS. SANCTORVM GRISANTI, MAVRI ET DARIAE.⁹

46. Beatorum martyrum domine... R 1379.
 47. Populi tui domine... R 1380.
 48. Misteriis domine repleti... R 1381.

XVI

VII IDVS DECEMBRIS. OCTABAS SANCTI ANDREAE.

49. Protegat nos domine sepius... U 731, R 1386.
 50. Scra. Indulgentiam nobis... U 732, R 1387.
 f. 4v 51. Praefatio. VD aeterne deus per Christum. Qui ecclesiam tuam... U 720
 per a la festa de sant Andreu.
 52. Com. Beati Andraeae apostoli tui... U 733, R 1388.

XVII

VIII IDVS DECEMBRIS. SANCTI NICHOLAI EPISCOPI.

53. Deus qui es tuorum antistitum potentissimus illustrator, tribue quaesumus, ut beatissimi sacerdotis et confessoris tui Nicholai magnificis exemplis informati, saeculi istius caliginem sine periculo transeamus.
 Per.
 54. Scra. Sanctissimi sacerdotis et confessoris tui Nicholai quaesumus domine precibus placatus, haec munera tibi in honore eius oblata sanctifica. Per.

9. En U (CLVII) la missa és només *Saturnini et Grisanti*. Sant Sadurní no apareix unit als noms dels tres altres màrtirs. La tradició G uneix els quatre sants. R (CCC) és com el sacramentari de Sant Julià (vegeu encara la nota corresponent al peu de la p. 190 de l'edició de R), però cal recordar la gran devoció de què fruit sant Sadurní, o Cerní, a Catalunya i a l'altra vessant dels Pirineus durant l'edat mitjana.

55. Praefatio. VD aeterne deus. Et te supplici (supplice / *m*) deuocione exorare, ut intercessione sanctissimi sacerdotis et confessoris tui Nicholai, a cunctis reatibus emundari mereamur. Tuamque eius intercessu ualeamus percipere propiciationem, qui praeparatur ad celebrandam unigeniti tui natiuitatem. Et ideo.
56. Com. Sumpti misterii quaesumus domine purificet sacra libatio, et beatissimi sacerdotis tui Nicholai intercessio ad uitam nos perducat aeternam. Per.

XVIII

V IDVS DECEMBRIS. SANCTAE LEOCADIAE VIRGINIS.

57. Indulgentiam nobis domine beatae Leochadiae... R 1393.
58. Scra. Suscipe munera domine... R 1394. ...cuius nos confidimus/.

XIX

[MISSA VOTIVA SANCTI AVGVSTINI.¹⁰

- f. 5 59. Domine deus incomprehensibilis... ..confi]tentium tibi... quia tu es deus noster qui cum patre. Al 451, U 927, R 1508.
60. Scra. Hanc quoque oblationem... Al 452, U 928.¹¹
61. Praefatio. VD aeterne deus. Gratias agare rex caelorum... Al 452, R 1510.
- f. 5v 62. Com. Quos caelesti domine dona (*sic*)... Al 452, U 929, R 1540 (missa monachorum).

XX

FERIA SEXTA.

63. Domine deus omnipotens qui saluos facis... Al 453, R 1512.
64. Scra. Inde nos domine tua pietate confisi... Al 453 s., R 1513.
65. Praefatio. VD per Christum dominum nostrum. Per ipsum te... Al 456 (pro feria quinta). ...et nobis famulis tuis pietatis tuae solatium/.

Com els altres sacramentaris romans de Catalunya que coneixem, contemporanis al nostre, el de Sant Julià de Vilatorrada, era, pel que deïxen endevinar aquests fulls, de tradició litúrgica bàsicament gregoriana derivada (Gr). Ho confirma la part del santoral que s'ha salvat. Així els formularis VI: Martí,¹² VII: Mennes, X: Romà,¹³ XI: Cecília, XII: Felicitat, XIII: Climent, i XIV: festa de sant Antoni. El calendari propi o local, per al qual fou confeccionat el sacramentari, obligà l'escriptor a recórrer a les

10. He adoptat el títol de R (CCCLIV).

11. R té una altra secreta: «Memores sumus...» (1509).

12. En la secreta (18) el nostre fragment divergeix de R i U.

13. Adaptació d'un formulari Gr; vegeu la nota corresponent a la p. 188 de l'edició de R (referència al manuscrit 72 de la Biblioteca de Montserrat, testimoni de la mateixa tradició local).

fonts G en els formularis I: Lluc,¹⁴ II: vigília de Simó i Judes, III: la festa dels dos apòstols, XV: Crisant, Maur i Daria, i XVI: l'octava de sant Andreu. Una litúrgia de la missa de caràcter local, independent de les tradicions G i Gr, es manifesta en els formularis IV: Quintí, VIII: Brici, IX: Iscle i Victòria, i XVIII: Leocàdia.¹⁵ És igualment independent de G i de Gr la missa V: vigília de sant Martí, en la qual, a més, el prefaci no es retroba ni en U ni en R. És especialment notable, en el mateix sentit, el formulari XVII: Nicolau, que correspon a R CCCIII, per a sant Siri però, i que és l'única font citada en el *Corpus orationum*.¹⁶ El prefaci (55) és una adaptació d'un de sant Pau de Narbona,¹⁷ mentre que R no té prefaci en la seva missa de sant Siri, sinó que hi llegim la indicació: «Praefacio. Require in sancti Nicholai». Més el prefaci de sant Nicolau, R 1384, no és el mateix que porta el sacramentari de Sant Julià.

LES FONTS

No resulta sempre fàcil determinar si les originalitats que presenta un llibre litúrgic com el que és l'objecte de l'estudi present, són creacions veritablement pròpies o són textos eucològics trets de models utilitzats. A més de les singularitats del sacramentari de Sant Julià considerades fins ara, hi ha en aquest sacramentari unes altres peculiaritats que criden l'atenció. Amb R coincideix en la transposició de les misses de sant Climent i de santa Felicitat, celebrades, amb formularis diferents, el mateix dia. Ambdós sacramentaris celebren els dos sants *viii kalendas decembris* contra les tradicions Gr i G, les quals ho fan el dia següent, i porten primer la missa de santa Felicitat i la de sant Climent en segon lloc. La inversió en R i Sant Julià no sembla que pugui ésser una distracció de cada un dels dos copistes: o ambdós sacramentaris depenen l'un de l'altre, o tots dos reproduïen un model que representa la mateixa tradició.

Altres detalls, més petits, acosten els sacramentaris de Ripoll i de Sant Julià entre si, com, per exemple, certes coincidències ortogràfiques: *caelebramus* (26), *suplices* (38), *defferimus* (58) i d'altres. En la fórmula 48 llegim *mysteriis* en ambdós manuscrits, en lloc de la lectura original correcta *misticis*.

En canvi, en altres punts el sacramentari ripollès i el de Sant Julià divergeixen. Així en la fórmula 13, on el fragment de Sant Julià llegeix *uo-*

14. Es retroba en la tradició Gr contaminada.

15. Com en R i en el sacramentari manuscrit 41 de la catedral de Tortosa, santa Leocàdia té un formulari Gr; el de santa Agueda, adaptat. Manca en U.

16. Respecte a la col·lecta, vegeu E. MOELLER, I. M. CLEMENT i B. COPPIETERS-T WALLANT, *Corpus orationum*, II («Corpus Christianorum, series latina», núm. 1604: referència a R (Siri).

17. Cf. E. MOELLER, *Corpus praefationum* («Corpus Christianorum, series latina», CCLXI B), núm. 375: amb referència única a R 1401.

tiuis, R porta *uotiuus*, com la primera mà de Heid., canviat per *uotiuos* per la segona. El final de l'oració 16 fa: *uotiuo praeuenimus obsequio*, mentre que R diu: *uotiuu praeueniamus obsequia*. En el formulari VIII llegim sempre *Bricius*, R porta *Briccius*. En la col·lecta 57, en lloc de *beatæ Leochadie* de Sant Julià, R diu *sancta Leochadia*. I en la secreta 58, on el fragment de Sant Julià diu *munera domine*, R transposa *domine munera*. De més a més, hem vist que el fragment de Sant Julià conté textos que R no té, i viceversa. Així el prefaci 15, per a la vigília de sant Martí (composició maldestra a base d'un text propi d'una col·lecta adaptat a prefaci, com ho és també el prefaci 55), manca en R. La missa de sant Nicolau (XVII) no correspon, com hem vist, a la de R.

CONCLUSIÓ

L'únic que coneixem del sacramentari de Sant Julià de Vilatorça són parts del santoral. En aquest, a més de la presència de nombrosos elements de tradició de la Catalunya romanitzada, hi ha les acostumades influències derivades del tipus anomenat «*gelasià del segle VIII*». Parlant en general, però, el sacramentari degué ésser bàsicament gregorià, en la forma derivada i conforme a la tradició comuna de la Catalunya del segle XI. Existeix un parentiu entre el sacramentari de Sant Julià i el de Ripoll, sense que això vulgui significar una dependència immediata. Així i tot, és possible que ambdós sacramentaris hagin tingut models o arquetipus comuns. Per escàs que sigui el que resta del sacramentari que suposem ésser de la parròquia de Sant Julià de Vilatorça, els cinc folis que en coneixem contenen bastants textos originals, és a dir, que s'aparten de la tradició litúrgica més comuna; alguns no es deixen retrobar ni en fonts veïnes. Una constatació així és una altra demostració de l'interès que tenen els antics fragments litúrgics, nombrosíssims a Catalunya.¹⁸

18. Podeu veure Anscari Manuel Mundó, «Les col·leccions de fragments de manuscrits a Catalunya», *Faventia*, 2 (1980), p. 115-123; i «Comment reconnaître la provenance de certains fragments de manuscrits détachés de reliures», *Codices manuscripti. Zeitschrift für Handschriftenkunde*, 11 (1985), p. 116-123. El sacramentari degué ésser desmembrat, com tants altres llibres litúrgics manuscrits, amb l'entrada en ús de les edicions impreses. Els grans folis de pergami eren ben aptes per a servir de cobertes de manuals. Entre les diferents anotacions, de mans distintes, algunes de lectura difícil pels plecs o el desgast del pergami, o per haver-se embrutat, pot ésser llegit en el foli 3v: «G(u)illem connubis en lo any mdxxx»; d'una altra mà: «1530»; i encara d'una altra mà, el cognom «Quintana». En el foli 1 hi ha una inscripció que conté una al·lusió explícita a la parròquia de què hem tractat: «Censos y Alous de la Rectoria de Sant Julià».